

Г. В. ЯЦЮК,
*доцент,
віце-президент Спілки економістів України
(Київ)*

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО
І ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ***

H. V. YATSYUK,
*Assoc. Professor,
Vice President of the Union of economists of Ukraine
(Kyiv)*

**THE CIVIL SOCIETY
AND THE FORMATION OF A NEW PARADIGM
OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT
UNDER CONDITIONS OF THE GLOBALIZATION**

Проблема формування нових доктринальних засад соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації та триваючої світової фінансової кризи, яку винесено на розгляд Пленуму Спілки економістів України і Міжнародної науково-практичної конференції, без перебільшення є життєво актуальною як для України, так і для людства в цілому. У даному контексті зусилля науковців і практиків мають бути спрямовані не тільки на подолання поширеного монетаристського розуміння економіки, що призвело до глобальних фінансових потрясінь, але й, головне, на формування нового світогляду, заснованого на реалізації концептуальних ідей про ноосферу видатного вченого, академіка Володимира Івановича Вернадського.

Питання ноосферного розвитку постійно перебувають у полі зору Спілки економістів України. Вони відображені в монографічному дослідженні [1], де вперше зверталась увага на духовність людини як головний фактор усвідомлення нею значущості "розумної діяльності", коли Розум стає дійсно продуктивною силою прогресу.

За ініціативою СЕУ, у 2011 р. було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію "Рациональне природокористування — важлива умова ноосферного розвитку України", де основна увага зосереджувалася на матеріальному — біосферному — аспекті проблеми збереження і відновлення навколишнього природного середовища, вирішенню якої мало сприяти саме ноосферне розуміння ролі людини в такій діяльності.

Нинішня конференція стосується іншого аспекту ноосферного розвитку, який, проте, є триєдиним у взаємозв'язку із згаданими, а саме: відновлення ро-

Яцюк Ганна Валентинівна (Yatsyuk Hanna Valentynivna) — e-mail: seu@gslua.org.

* Виклад доповіді на Міжнародній науково-практичній конференції, яка відбулася в Києві 26 вересня 2015 р.

зумної поведінки людини, усвідомлення нею своєї місії як творця ноосфери, здатного розв'язувати глобальні проблеми людства і забезпечувати належне регулювання економіки, та формування політики на основі Розуму і в інтересах сталого розвитку.

Вирішення таких завдань може стати головним напрямом теоретичного осмислення і практичного забезпечення світового прогресу в умовах глобалізації. Цьому сприяє ряд факторів. По-перше, глобальні проблеми стали предметом уваги багатьох міжнародних організацій, регіональних політичних об'єднань, неурядових форумів і постійних робочих органів міжнародного співробітництва. По-друге, прийняття ноосферної концепції як єдиної моделі суспільного розвитку дає основу для еволюційного формування нових соціально-економічних відносин, людини нової якості. По-третє, високий рівень комунікацій у сучасному світі та існуюча практика делегування міжнародним і регіональним структурам частини повноважень національних держав дозволяють створити світові програми глобального ноосферного розвитку за допомогою координації зусиль багатьох країн.

Кожний етап розвитку суспільства характеризується притаманною йому світоглядною парадигмою, яка дістає своє втілення у способі ведення економічної, культурної, державної політики, діях та схильності окремих людей до тих чи інших переваг. Сьогодні у світі, якому притаманна глобальна система економічних, інформаційних та комунікаційних зв'язків, у сфері соціально-економічного розвитку домінує доктрина ліберального капіталізму. Маючи свою кількасотлітню історію становлення на основі теоретичних постулатів вільної ринкової економіки, які пройшли шлях від меркантилізму з його державною політикою протекціонізму, через класичну модель ринкової економіки А. Сміта і Д. Рікардо, в якій панують приватна власність і “досконала” конкуренція, і далі до неокласичного напрямку економічної думки (Ж.-Б. Сей та інші), вона вперше виявила свою неспроможність, стикнувшись віч-на-віч з економічною кризою 1930-х років.

Потрясіння, спровоковані кризою, сприяли тверезій оцінці економічною думкою реальності, яка полягала в тому, що єдиним інститутом суспільства, який міг би знайти шлях її подолання, вбачалася лише держава. Зміна моделі економічного мислення і практики ринкової економіки за належної регулюючої ролі держави принесла свої позитивні результати під час виходу з кризи та в період післявоєнної відбудови економік країн світу. Проте подальше зростання великих транснаціональних монополій, нарощування могутності глобального фінансового капіталу, який прагнув до незалежності від будь-якого державного впливу, призвели до того, що на початку 1970-х років ідеї обмеження ролі держави в усіх сферах соціального життя знову стали домінуючими. Далі ці ідеї в оновленій неоліберальній обгортці були реалізовані у так званому Вашингтонському консенсусі, який став інструментом експерименту над рядом країн Південної Америки, а потім – і країн постсоціалістичного табору. Для більшості з останніх перехід до ринкової економіки здійснювався болісними для суспільства методами “шокової терапії”, які спричинили розвал усталених господарських зв'язків, знищення виробничого потенціалу і розграбування національних багатств. Водночас держава, дотримуючись “рекомендованих” принципів ліберальної економіки, самоусунулася від виконання необхідних регулятивних функцій, віддавши країну на поталу стихії неконтрольованих процесів, які відразу ж породили рекет, корупцію, монополізм, зрощування держави із злочинним світом. Наслідки мали вкрай негативний вплив на суспільну свідомість

через втрату віри у справедливість, гуманістичні ідеали, колективізм тощо. Фактично "цінності" неолібералізму із сфери економічних відносин проникли у сферу ідеології, що призвело до зниження ролі моральної і соціальної відповідальності людини. Нині вони інститууються в системі світових фінансових ринків та великих транснаціональних корпорацій, які впливають на діяльність держави і міжнародних організацій виключно у своїх вузькокорпоративних інтересах. За таких умов стає практично неможливим формування розумних критеріїв економічної поведінки і споживання, поширення екологічно виважених методів господарювання та акумулювання ресурсів для вирішення соціальних проблем, насамперед скорочення майнового розшарування у суспільстві, позбавлення голоду та бідності.

Зростання багатства та його концентрація в руках вузького кола осіб, часто повністю позбавлених уявлень про моральні й духовні цінності, є внутрішньо притаманними рисами ліберального капіталізму, який, оголошуючи матеріальну свободу індивіда, заперечує основну умову гармонійного існування суспільства і світу в цілому. У результаті панування неоліберального світогляду в економіці призвело до світової фінансової кризи, яка перейшла у пригнічений стан перманентних локально-глобалізаційних проявів стагнації та фінансової нестабільності. Небезпеку нинішньої фінансової кризи ще й досі не усвідомлено світовою економічною думкою, а її руйнівні наслідки ще попереду. Разом з тим вона остаточно підтвердила непопулярну в розвинутих країнах тезу про те, що проблема непридатності концепції ліберального ринку в нинішніх соціально-економічних умовах має глобальний характер.

Заслугує на увагу досвід ряду країн, які обрали шлях економічного, ідеологічного розвитку, альтернативний неолібералізму, як, наприклад, модель "соціалістичної ринкової економіки" в Китаї, моделі економіки країн ісламського фундаменталізму, а також модель індустріальної політики з державним регулюванням, притаманна Японії, яка відмовилася від ортодоксальних економічних настанов неолібералів. Безперечно, успішному розвитку країн Європи та Азії значною мірою сприяло саме недотримання догм доктрини вільного ринку. Цей висновок також підтверджується економічною політикою інших розвинутих країн, включаючи США, які, пропагуючи лібертаріанство, насправді завжди були і є лідерами політики протекціонізму національної економіки.

Нині багатьма економістами ведеться інтенсивний пошук нової парадигми соціально-економічного розвитку і прийнятних моделей національної економіки, який, на жаль, поки що не має успіху. У наукових публікаціях останнього десятиліття можливі альтернативи подаються в досить вузькому, обмеженому координатами суто економічних відносин, контексті, без належної уваги до неформальних інститутів і культурної спадщини суспільства. Фактично у сучасному світі досі не створено єдиної та цілісної світоглядної противаги вільному ринку і пріоритету вигоди над мораллю.

Ми вступили у XXI ст. з величезним багажем проблем планетарного масштабу, включаючи і досі наявну світову кризу. Дзвін вже дзвенить, прийшов час мислити нетрадиційно і глобально, причому в координатах духовно-етичного розуміння людини, її місця в суспільстві та в єдиному узгодженому інтелектуальному зусиллі багатьох країн і народів. Як зазначається у Стратегії економічної політики в Україні *, не можна розірвати і протиставляти економіку та духовно-моральну

* Стратегія економічної політики в Україні, схвалена рішенням II Пленуму Спілки економістів України від 22 квітня 2010 р.

сферу життя суспільства і людини. *Справжні економічні досягнення неможливі в аморальному, бездуховному суспільстві.* Економічно ефективним є все те, що людяно, морально і духовно, а за великим історичним рахунком – Боголюдяно.

Нинішня світова криза ще раз підтвердила, наскільки нестабільною та уразливою є економіка, побудована на спекулятивному капіталі. Державі та суспільству необхідно зробити все можливе для відродження трудової етики, глибокої поваги до людської праці та до людини взагалі. Успішний пошук можливих шляхів сталого розвитку в осяжному майбутньому і відповідної ефективної моделі економіки неможливий без розуміння єдності людини та середовища, що її оточує. Настав час ідей, які мають виходити із цілісної концепції світорозуміння і відповідальності перед майбутніми поколіннями. Йдеться навіть не про конкретну модель, а про прогрес людства у планетарному масштабі. Існує загальносвітовий запит на нову парадигму соціально-економічного розвитку в морально і духовно спустошеному за останнє століття панування капіталізму глобальному просторі людської цивілізації.

Є підстави вважати, що нині економіка більшості країн світу перебуває в точці біфуркації, і від наявності в суспільстві ефективних інститутів та критичної маси людей, які усвідомлюють ситуацію і можуть запропонувати розумні перспективи виходу і моделі подальшого розвитку, залежить напрям кардинальних змін в економічному мисленні. При цьому зміни мають бути саме рішучими, аж до повної зміни світової фінансової системи. І така ідея вже стає домінуючою у глобальному масштабі.

Принципово нові світоглядні основи планетарного розвитку ще у I половині XX ст. було закладено В.І. Вернадським. Його теорія ноосфери проголошує принципи духовно-морального і ненасильницького прогресу суспільного виробництва, здатного розробляти антикризові механізми господарювання, придатні для економіки багатьох країн. При цьому головними критеріями ефективності економіки мають бути не прибуток чи приріст ВВП, а здоров'я народу, поліпшення умов його життєдіяльності та зайнятості, раціональне, бережливе використання й відтворення навколишнього природного середовища. Можна стверджувати, що ноосферна парадигма економічного і соціального розвитку має стати гідною відповіддю на виклики часу і новим шляхом виходу з глобальної кризи. Більше того, її втілення у практиці людської діяльності є закономірним історичним етапом еволюції біосфери і планетарного розуму.

Модель ноосферної економіки уявляється як модель глобального економічного синтезу ідей відкритої, конкурентної, моральної та розумної організації господарювання, згідно із закономірностями біосферного розвитку та ідей державного регулювання суспільних відносин з метою досягнення соціального блага і забезпечення прогресу людства.

Майбутньому формуванню такої нової господарської системи як органічної складової ноосфери має передувати осмислення наявних суспільних і культурних надбань. На думку лауреата Нобелівської премії з економіки Д. Норта, у будь-якому суспільстві переддень кардинальних змін несе у собі успадковані від минулого інститути, уявлення, менталітет населення, систему комунікацій тощо. Не враховувати цього у процесі трансформаційних змін і реформ неможливо, а ігнорування загрожує провалом цілей і завдань політики. Вчений виокремлює дві основні групи таких інститутів: формальні, що утворюються державою, голов-

ними з яких є суб'єкти публічного права, і неформальні, які є продуктом громадянського суспільства. При цьому формальні інститути, як правило, неспроможні забезпечити належні зміни соціокультурних і моральних засад суспільства для нового економічного мислення і відповідної політики у форматі ноосферної економіки. Більше того, за останні десятиліття у багатьох країнах склалася практика, коли формальні інститути намагаються всіляко впливати на неформальні, нівелюючи тим самим їх громадянську позицію та роль у суспільстві як противаги однополярній орієнтації державної політики на одержання вигоди соціальним прошарком меншості, яка позиціюється як еліта, хоча насправді це представники великого капіталу. Тому вбачається, що основним соціальним ресурсом у поступі до економіки ноосферного спрямування, здатним "прищепити" суспільству відповідні ідеологію, духовні й світоглядні засади розумної поведінки, сприяти створенню політичної системи ноосферного зразка, можуть стати саме неформальні інститути громадянського суспільства та їх інтелектуальний потенціал. Провідну роль тут мають відіграти громадські об'єднання економістів, адже, на переконання В.І. Вернадського, люди науки повинні прагнути стати на чолі руху, оскільки саме наука може дати той позитивний імпульс розвитку, який сформує ноосферне мислення і забезпечить дійсно конструктивне і прогресивне творення людиною довкілля та особистого рівня світосприйняття й діяльності. Матеріалізм з його постулатом буття, яке визначає свідомість, у цій системі понять перетворюється на "ноосферизм", де провідною силою стає озброєний знаннями розум, який перебудовує біосферу в інтересах людства як єдиного цілого і формує ноосферу планети.

Діяльність громадських організацій через механізми і форми публічної взаємодії із суспільством і державою має концентруватися на зміні існуючих і створенні нових ноосферних інститутів та поведінкових алгоритмів представників влади і осіб, які приймають політичні рішення. При цьому мають забезпечуватися цілісність знань для процесів змін і контроль за послідовністю дій влади, оскільки перехід до ноосферної моделі розвитку вимагає часу, що значно перевищує часовий горизонт того політика, який має ухвалити зміни. Надзвичайно важливим для створення нової ноосферної парадигми розвитку є розумне ставлення до сучасних засобів комунікацій, реалізованих, зокрема, у формі глобальної інформаційної мережі, яка може мати різне, навіть протилежне, застосування — як для Блага, так і для Зла, оскільки вона є інструментом впливу на свідомість і мотиви поведінки людини, засобом перекручення інформації та знеособлення джерел і суб'єктів її походження, що виключає відповідальність за її зміст і поширення. Тому важливо випереджати і нівелювати загрози з боку інформаційної сфери, насамперед, шляхом активної просвітницької та інформаційної роботи, здатної формувати розумну поведінку людини, її стійкі морально-етичні принципи та психологічні "фільтри" сприйняття інформації, осмислення потреб і мотивації дій, заснованих на розумінні та відповідальності, а також за допомогою прийняття законодавчих актів, які б унеможливили маніпулювання свідомістю громадян через ЗМІ, рекламу та інші піар-акції.

Саме професійним співтовариствам фахівців, насамперед економістів, екологів, представників міжнародних неурядових організацій, політичних об'єднань, належить провідна роль у створенні нового світового порядку. При цьому успішна реалізація ідеї ноосферного розвитку є можливою завдяки кумулятив-

ному ефекту зусиль, які докладаються громадськістю, у напрямі поступової та цілеспрямованої зміни уявлень, переваг, настанов, ідей, мотивів поведінки людей у суспільстві.

У ноосферній економіці держава має відігравати координуючу і консолідуючу роль, виступаючи, з одного боку, суб'єктом перспективного бачення розвитку суспільства і формування необхідних інститутів прогнозування і програмування суспільної діяльності, а з іншого – творцем середовища для вільного інформаційного обміну між усіма соціальними групами та гарантом захисту прав людини і належного функціонування інститутів, що забезпечують їх реалізацію. Водночас суспільство повинне прагнути жити в умовах справедливості та знати, як перейти від взаємного пригнічення до справедливих відносин, мати уявлення і чітке розуміння щодо світоглядного, культурного і морально-етичного середовища, які є необхідними для такого переходу, тобто щодо “якості” людини майбутнього. Сьогодні потрібно рятувати як біосферу, так і саму людину в ній, повернути людству витравлену раціоналізмом вільного ринку здатність до розумної та відповідальної поведінки, до розумного споживання і співжиття, інакше катастрофи не уникнути, адже єдина причина нинішньої кризи – в головах людей, в їхніх думках, помислах, мотивах і вчинках.

Спілка економістів України як потужний інститут громадянського суспільства, що має унікальний науковий потенціал, повинна усвідомити і свою інтелектуальну силу, і високу громадянську місію у справі формування суспільного бачення нової ноосферної моделі розвитку, яка б визначила ефективний шлях виходу з кризи і стала основою економіки третього тисячоліття.

Список використаної літератури

1. *Оскольський В.В.* Спілка економістів України і політика економічних реформ – будуємо нову країну. – К. : Спілка економістів України, 2010. – 317 с.

References

1. Oskol'skyi V.V. *Spilka Ekonomistiv Ukrainy i Polityka Ekonomichnykh Reform – Buduemo Novu Krainu* [The Union of Economists of Ukraine and the Policy of Economic Reforms – We Develop a New Country]. Kyiv, Union of Economists of Ukraine, 2010.

Матеріал надійшов до редакції 20 жовтня 2015 р.
